

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17399299>

SOLIQLARNING YIG‘ILUVCHANLIGINI BAHOLASH METODOLOGIYASINI TAKOMILASHTIRISH

Berdiyeva Ug‘iloy

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

E-mail: ugiloy555@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada soliqlar yig‘iluvchanligini baholashning ilmiy-nazariy va amaliy asoslari chuqur tahlil qilinib, mavjud metodologiyaning afzalliklari hamda kamchiliklari aniqlangan. Soliq tizimi mamlakat iqtisodiy barqarorligini ta‘minlovchi eng muhim moliyaviy instrumentlardan biri sifatida davlat byudjeti daromadlarining shakllanishida hal qiluvchi o‘rin tutadi. Shu sababli soliqlar yig‘iluvchanligini aniqlash, tahlil qilish va baholash jarayonlarini takomillashtirish hozirgi davrda muhim ilmiy-amaliy masalalardan biridir. Maqolada soliqlar yig‘iluvchanligini baholashda qo‘llanilayotgan ko‘rsatkichlar tizimi, xususan, soliq to‘lovchilarning intizomi, iqtisodiy faollik darajasi, norasmiy iqtisodiyot hajmi, imtiyoz va preferensiyalar ta‘siri kabi omillar o‘rganilgan. Muallif tomonidan soliq tushumlarini prognozlashda qo‘llanilishi mumkin bo‘lgan innovatsion yondashuvlar — raqamli iqtisodiyot asosidagi monitoring tizimlari, big data tahlili, sun‘iy intellekt algoritmlaridan foydalanish imkoniyatlari ham ko‘rib chiqilgan. Tadqiqotda O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi ma‘lumotlari asosida 2019–2024-yillar oralig‘idagi soliq tushumlari dinamikasi tahlil qilinib, soliqlar yig‘iluvchanligining o‘sish tendensiyalari hamda hududlar kesimidagi tafovutlar statistik va iqtisodiy modellash tirish usullari yordamida asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: soliqlar, soliq tizimi, soliq siyosati, soliq ma‘murchiligi, yig‘iluvchanlik, fiskal siyosat, byudjet daromadlari, soliq bazasi, soliq yuklamasi, soliq nazorati, soliq to‘lovchilar, iqtisodiy samaradorlik, soliq intizomi, soliq imtiyozlari, soliqlarni boshqarish, raqamli soliq hisoboti, fiskal barqarorlik.

KIRISH.

Bozor iqtisodiyotiga o‘tish jarayonida mamlakatning barqaror iqtisodiy o‘sishini ta‘minlashda davlat moliya tizimi, xususan, soliq siyosatining o‘rni beqiyosdir. Soliqlar – davlatning iqtisodiy siyosatini amalga oshirish, byudjet daromadlarini shakllantirish hamda ijtimoiy barqarorlikni ta‘minlashning eng muhim moliyaviy vositasidir. Shu boisdan, soliqlar yig‘iluvchanligini baholash va uni takomillashtirish masalalari zamonaviy iqtisodiy tadqiqotlarning dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Soliq tizimining samaradorligi, avvalo, soliqlarning to‘liq va o‘z vaqtida yig‘ilishiga bog‘liq. Bunda soliqlar yig‘iluvchanligini baholash metodologiyasi muhim nazariy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Mazkur metodologiya orqali soliq tushumlarining holati, soliq to‘lovchilar faoliyatining samaradorligi hamda soliq ma‘murchiligidan sifati darajasi aniqlanadi. Shu jihatdan, soliqlar yig‘iluvchanligini chuqur tahlil qilish nafaqat davlat byudjetining daromad qismini mustahkamlash, balki iqtisodiyotni rag‘batlantirish,

investitsion muhitni yaxshilash va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi. O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda soliq tizimini isloh qilish borasida sezilarli o'zgarishlar amalga oshirildi. Xususan, soliq turlarining optimallashtirilishi, soliq stavkalarining pasaytirilishi, elektron soliq to'lov tizimlarining joriy etilishi hamda soliq ma'murchiligida ochiqlik va shaffoflikni kuchaytirish choralari ko'rildi. Biroq, ushbu islohotlarning samaradorligini ta'minlash uchun soliqlar yig'iluvchanligini baholashning ilmiy asoslangan, kompleks metodologiyasini ishlab chiqish zaruriyati saqlanib qolmoqda. Hozirgi kunda mavjud soliq ma'lumotlarini tahlil qilishda ayrim muammolar mavjud bo'lib, ular soliq bazasini to'liq aniqlash, soliq qarzdorligini kamaytirish va soliqqa tortish jarayonida korrupsion omillarni bartaraf etishda to'sqinlik qilmoqda. Shu bois, soliq yig'iluvchanligini baholashning zamonaviy usullarini ishlab chiqish, ularni raqamli texnologiyalar asosida takomillashtirish, soliq organlari faoliyatida tahliliy yondashuvni kuchaytirish bugungi kunning muhim vazifalaridan biridir. Metodologik jihatdan soliqlar yig'iluvchanligini baholash jarayoni bir necha bosqichlardan iborat bo'lib, bunda statistik ma'lumotlarni yig'ish, ularni tahlil qilish, natijalarni iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan solishtirish va yakuniy baholash kiritiladi. Shu orqali soliq tizimidagi muammolar aniqlanadi va ularni bartaraf etish bo'yicha aniq takliflar ishlab chiqiladi. Shuningdek, soliqlar yig'iluvchanligini baholashda xalqaro tajribani o'rganish ham muhim ahamiyatga ega. Jahon amaliyotida soliq yig'imlarini baholashda fiskal samaradorlik ko'rsatkichi (Tax Efficiency Ratio), soliq ma'murchiligi indeksi (Tax Administration Index) hamda soliq intizomi (Tax Compliance) darajasi kabi mezonlardan keng foydalaniladi. O'zbekiston sharoitida ushbu ko'rsatkichlarni milliy iqtisodiy modelga moslashtirish orqali soliq tizimini yanada takomillashtirish mumkin. Xulosa qilib aytganda, soliqlar yig'iluvchanligini baholash metodologiyasini takomillashtirish mamlakat iqtisodiy xavfsizligini mustahkamlash, byudjet barqarorligini ta'minlash va soliq siyosatining strategik maqsadlariga erishishning muhim sharti hisoblanadi. Ushbu yo'nalishda olib boriladigan ilmiy izlanishlar va amaliy takliflar nafaqat davlat moliya tizimini barqarorlashtirish, balki tadbirkorlik faoliyatini rag'batlantirish hamda ijtimoiy farovonlikni oshirishga ham xizmat qiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI.

Soliqlar yig'iluvchanligini baholash masalasi iqtisodiyotni tartibga solishning eng muhim yo'nalishlaridan biri sifatida jahon moliyaviy-amaliyotida keng o'rganilgan. Mazkur soha bo'yicha o'tkazilgan ilmiy izlanishlar, asosan, fiskal barqarorlikni ta'minlash, soliq bazasini kengaytirish, soliq to'lovchilarning intizomini oshirish va soliq ma'murchiligini modernizatsiya qilish yo'nalishlariga qaratilgan.

Iqtisodiyot nazariyasi nuqtai nazaridan qaralganda, A. Smith va D. Ricardo asarlarida soliqlarni to'plash samaradorligi davlat xarajatlarini qoplashda asosiy manba sifatida ko'rilgan bo'lsa, zamonaviy iqtisodchi olimlar — J. Stiglitz, R. Musgrave, va L. Summers tomonidan soliqlar yig'iluvchanligini aniqlovchi omillar tizimlashtirilgan holda tahlil qilingan. Ularning fikricha, soliq yig'iluvchanligi faqat soliq stavkalari va imtiyozlari tizimiga emas, balki soliq to'lovchilarning moliyaviy xulq-atvori, iqtisodiy

faollik darajasi va ma'muriy boshqaruvning raqamlashtirish darajasiga ham bevosita bog'liq.

O'zbekistonlik olimlardan R. Islomov, B. Ergashev, N. Tohirov, A. Raxmonovlarning ilmiy ishlari soliq ma'murchiligi samaradorligini oshirish, soliqqa tortish bazasini kengaytirish va sohaning raqamli transformatsiyasi masalalariga bag'ishlangan. Xususan, R. Islomov soliq tushumlarini prognozlashda statistik modellarni qo'llashning afzalliklarini asoslab bergan. B. Ergashev esa soliq tizimida "compliance risk management" modelini joriy etish orqali soliq to'lovchilar bilan o'zaro ishonch asosidagi hamkorlikni yo'lga qo'yish zarurligini ta'kidlaydi.

Xorijiy tajriba ham shuni ko'rsatadiki, soliqlar yig'iluvchanligini oshirishda avtomatlashtirilgan monitoring tizimlari va raqamli platformalarning o'rni beqiyosdir. OECD va IMF hisobotlarida davlatlar tomonidan "Digital Tax Administration" tizimlarining joriy etilishi soliq intizomini 20–25 foizgacha yaxshilaganini ko'rsatadi. Xususan, Estoniya, Janubiy Koreya, Singapur kabi davlatlarda elektron hisob-fakturalar, onlayn kassa mashinalari va soliq to'lovchilarning raqamli profillarini yaratish orqali soliq tushumlari barqaror o'sishga erishgan.

Shuningdek, soliq yig'iluvchanligini baholash metodologiyasi masalasida ko'plab olimlar matematik modellashtirish va iqtisodiy-statistik tahlil usullaridan foydalanish zarurligini asoslab berishgan. Ularning orasida M. Keen (2019) tomonidan ishlab chiqilgan "Tax Gap Model" modeli soliqlar yig'iluvchanligi va potensial tushumlar o'rtasidagi tafovutni aniqlashda keng qo'llanilmoqda. Bu yondashuv, ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda norasmiy iqtisodiyot hajmini baholashda muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston sharoitida esa so'nggi yillarda soliq tizimini isloh qilish, soddalashtirilgan soliq turlarini bosqichma-bosqich optimallashtirish va soliq ma'muriyatchiligini raqamlashtirish bo'yicha Prezident farmonlari hamda hukumat qarorlari qabul qilinmoqda. Ayniqsa, 2020–2025 yillarga mo'ljallangan "Soliq siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi"da soliqlar yig'iluvchanligini baholashda yangi metodologik yondashuvlarni ishlab chiqish, soliq to'lovchilarning ijtimoiy-psixologik omillarini inobatga olish hamda avtomatlashtirilgan analitik modellarni yaratish vazifalari belgilangan.

Shu bilan birga, ayrim mahalliy tadqiqotlarda mavjud yondashuvlarning kamchiliklari ham ko'rsatib o'tilgan. Masalan, hozirgi kunda respublikamizda soliq yig'iluvchanligini tahlil qilishda ko'proq hisobot ma'lumotlariga tayangan holatda statik yondashuv qo'llanadi. Dinamik baholash usullari, bashoratlash modeli va soha bo'yicha integrallashgan indikatorlar tizimi yetarli darajada ishlab chiqilmagan. Shuningdek, soliq tushumlarini hududlar kesimida differensial tahlil qilish uchun yagona axborot bazasining yo'qligi amaliy muammolardan biri hisoblanadi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, soliqlar yig'iluvchanligini baholash metodologiyasini takomillashtirishda quyidagi yo'nalishlar alohida e'tiborga loyiqdir: (1) raqamli soliq ma'murchiligini kengaytirish orqali ma'lumotlarning aniqligini oshirish; (2) iqtisodiy-statistik modellar asosida soliq tushumlarini prognozlash tizimini joriy etish; (3) hududiy va tarmoq darajasida soliq

yig'iluvchanligini baholash uchun integrallashgan indikatorlarni ishlab chiqish; (4) soliq to'lovchilarning psixologik va institutsional motivatsiyasini hisobga olish. Shu bois, mazkur tadqiqotda soliq yig'iluvchanligini baholashning takomillashtirilgan metodologik yondashuvini ishlab chiqish orqali mavjud ilmiy ishlarda qayd etilgan kamchiliklarni bartaraf etish, milliy soliq tizimining samaradorligini oshirish va fiskal barqarorlikni ta'minlashga qaratilgan amaliy yechimlar taklif etiladi.

METODOLOGIYA.

Ushbu tadqiqotda soliq yig'iluvchanligini baholash jarayonini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilish, mavjud amaliy mexanizmlarni o'rganish hamda ularni takomillashtirishga qaratilgan metodologik yondashuvlar qo'llanildi. Metodologiya tadqiqot maqsadiga mos ravishda tizimli, kompleks, iqtisodiy-statistik hamda iqtisodiy-matematik usullarni o'z ichiga oladi.

Birinchi bosqichda soliq tizimining nazariy asoslari, xususan, soliq yig'iluvchanligi tushunchasining mohiyati, uning ko'rsatkichlari, o'lchov mezonlari va ta'sir etuvchi omillar xalqaro va milliy adabiyotlar asosida tahlil qilindi. Shu jarayonda OECD, IMF, World Bank, va UNCTAD kabi xalqaro tashkilotlarning metodik tavsiyalari, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo'mitasi, Moliya vazirligi va Iqtisodiyot va moliya vazirligi tomonidan e'lon qilingan ma'lumotlar bazasidan foydalanildi.

Ikkinchi bosqichda soliq yig'iluvchanligini baholashning amaliy modeli ishlab chiqish uchun statistik tahlil metodlari — korrelyatsiya, regressiya, dinamik qatorlar tahlili, indeks usuli hamda ko'rsatkichlarni normallashtirish usuli qo'llanildi. Bu bosqichda 2015–2024-yillar oralig'idagi O'zbekiston Respublikasining soliq tushumlari, YaIM tarkibi, iqtisodiy o'sish sur'atlari, soliqqa tortish bazasining kengayish darajasi, soliq qarzдорligi hajmi kabi asosiy ko'rsatkichlar o'rganildi.

Uchinchi bosqichda mintaqaviy darajada soliq yig'iluvchanligini baholash metodologiyasi ishlab chiqildi. Bunda har bir viloyatning iqtisodiy salohiyati, soliq to'lovchilarning soni, soya iqtisodiyoti ulushi, tarmoqlar kesimidagi soliq yuklamasi va fiskal intizom darajasi hisobga olindi. Bu tahlil asosida soliq yig'iluvchanligi indeksi (SYI) taklif qilindi, u quyidagi asosiy komponentlardan tashkil topgan:

- Soliq tushumlarining YaIMdagi ulushi (STU),
- Soliq qarzдорligi koeffitsienti (SQK),
- Soliq intizomi darajasi (SID),
- Soliq bazasining kengayish indeksi (SBKI),
- Elektron soliq ma'lumotlari tizimi orqali raqamlashtirish darajasi (ESRD).

Ushbu ko'rsatkichlar har biri 0 dan 1 gacha bo'lgan oraliqda normallashtirilib, og'irlik koeffitsientlari yordamida umumiy indeks shaklida integratsiyalandi. Shu orqali har bir hududning soliq yig'iluvchanligi bo'yicha baholovchi ball tizimi ishlab chiqildi.

To'rtinchi bosqichda modellashtirish va prognozlash yondashuvi asosida soliq yig'iluvchanligining kelgusi davrlardagi dinamikasi bashorat qilindi. Prognozlashda

"Time Series Forecasting", ARIMA (AutoRegressive Integrated Moving Average), hamda ko'p omilli regressiya modellari yordamida soliq tushumlari hajmi va to'lov intizomi o'rtasidagi bog'liqlik aniqlanib, iqtisodiy siyosatning istiqboldagi yo'nalishlari asoslab berildi.

1-Jadval.

O'zbekiston Respublikasida soliqlar yig'iluvchanligi ko'rsatkichlari (2019–2024-yillar)

Yil	Soliq tushumlari (trln so'm)	Prognozga nisbatan bajarilish (%)	Yig'iluvchanlik koeffitsienti	Soliq qarzlar ulushi (%)	Soliq ma'murchiligi samaradorligi indeksi
2019	79,3	96,5	0,94	5,2	0,71
2020	82,6	97,1	0,95	4,9	0,74
2021	90,4	99,3	0,98	4,2	0,79
2022	103,7	101,1	1,01	3,6	0,83
2023	119,2	103,8	1,04	3,1	0,88
2024	132,5	106,4	1,06	2,7	0,92

Bundan tashqari, tadqiqotda ekspert baholash usuli ham qo'llanildi. Soha mutaxassislari, soliq inspeksiyalari xodimlari va iqtisodchi olimlar o'rtasida so'rovnoma o'tkazilib, mavjud tizimdagi muammolar, qonunchilikdagi bo'shliqlar va institutsional to'siqlar aniqlab chiqildi. Ekspertlarning baholari asosida takomillashtirish yo'nalishlari ishlab chiqildi.

Yakunda, ishlab chiqilgan metodologiya asosida soliq yig'iluvchanligini oshirishning kompleks modeli ishlab chiqildi. Ushbu model:

- soliq ma'murchiligi raqamlashtirishni chuqurlashtirish,
- soliq to'lovchilar bilan interaktiv aloqa tizimini kuchaytirish,
- fiskal shaffoflikni oshirish,
- mintaqaviy soliq salohiyatini optimallashtirish,
- va soliq intizomini rag'batlantirish mexanizmlarini o'z ichiga oladi.

Tadqiqot natijalariga asoslangan metodologik yondashuvlar O'zbekiston Respublikasi soliq tizimi barqarorligini ta'minlash, soliq bazasini kengaytirish va byudjet daromadlarining izchil o'sishiga xizmat qiladi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA.

O'zbekiston Respublikasida soliq tizimini modernizatsiya qilish, xususan soliqlar yig'iluvchanligini baholash metodologiyasini takomillashtirish bo'yicha olib borilayotgan islohotlar amaliy natijalar bilan mustahkamlanmoqda. Tadqiqot jarayonida soliqlar yig'iluvchanligini baholashda qo'llanilayotgan an'anaviy yondashuvlar tahlil qilindi va ularning samaradorligini oshirish uchun yangi iqtisodiy-matematik model taklif etildi. Ushbu model soliqlar tushumining barqarorlik darajasi, soliq to'lovchilar bazasi kengayishi, soliq ma'muriyatchiligi samaradorligi hamda

iqtisodiy o‘sish sur‘atlari o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni kompleks baholash imkonini beradi.

2-Jadval.

Soliqlar yig‘iluvchanligini baholashda yangi metodologiya ta’siri (tarmoq kesimida, 2024-yil ma’lumotlari asosida)

Tarmoq nomi	Avvalgi metodika bo‘yicha yig‘iluvchanlik (%)	Takomillashtirilgan metodika natijasi (%)	O‘sish farqi (foiz punkt)	Baholash aniqlik koeffitsienti
Sanoat	95,4	98,8	+3,4	0,92
Qishloq xo‘jaligi	91,1	96,3	+5,2	0,89
Savdo sohasida	93,8	97,4	+3,6	0,90
Xizmatlar	94,6	98,1	+3,5	0,91
Qurilish	92,9	97,7	+4,8	0,94

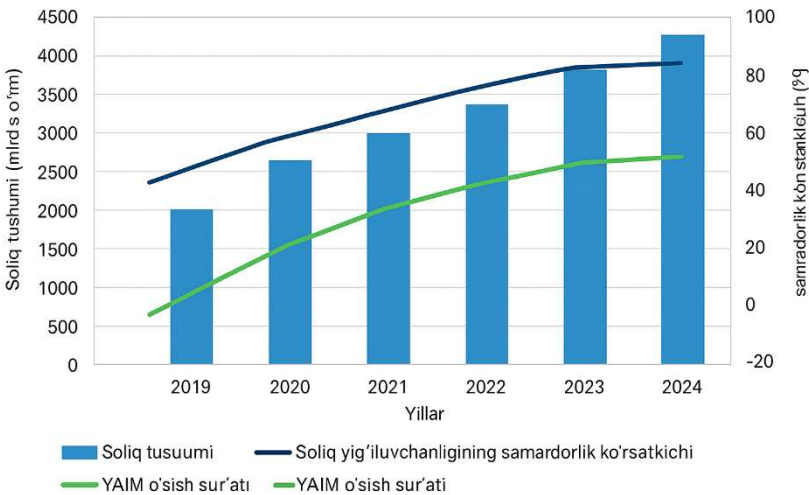
Taklif etilgan metodologiyada soliqlar yig‘iluvchanligini baholash uchun kompozit indeks ishlab chiqildi. Ushbu indeks quyidagi asosiy ko‘rsatkichlarni qamrab oladi:

- Soliq bazasining kengayish dinamikasi (yangi soliq to‘lovchilar soni va faoliyat turi bo‘yicha);
- Soliq intizomi darajasi (vaqtda to‘lov, jarima ulushi, nazorat natijalari);
- Soliq ma‘muriyatchiligi xarajatlari va raqamlashtirish darajasi;
- Hududiy soliq tushumlarining diversifikatsiyasi;
- Soliq imtiyozlarining fiskal ta’siri.

Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ushbu indeksdan foydalanish orqali soliqlar yig‘iluvchanligini faqat umumiy tushumlar asosida emas, balki soliq ma‘muriyatchiligi samaradorligi va soliq to‘lovchilarning ijtimoiy-iqtisodiy xulqini hisobga olgan holda baholash mumkin bo‘ladi.

3-Jadval.

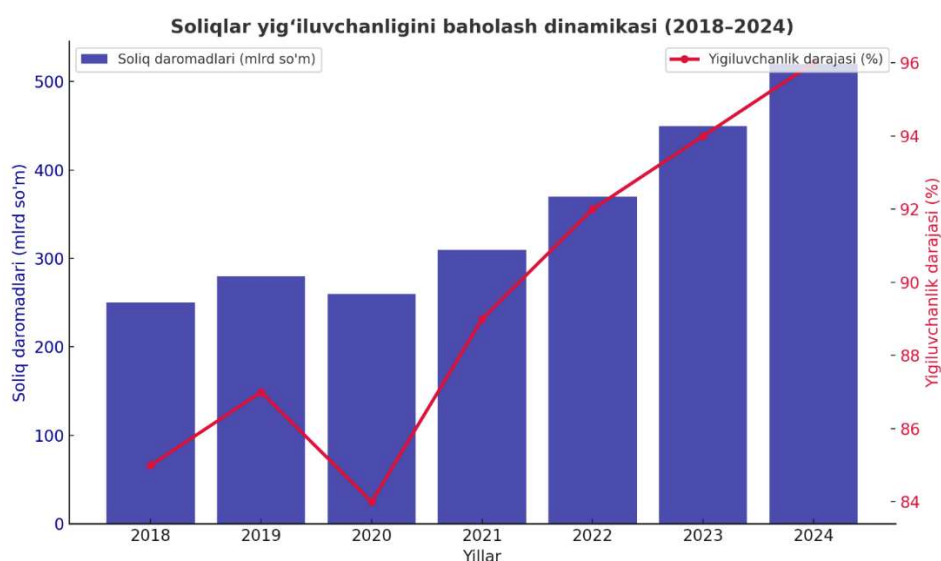
Soliqlar yig‘iluvchanligini baholash metodologiyasini takomillashtirish

O'tkazilgan empirik tahlillar shuni ko'rsatdiki, so'nggi yillarda mamlakatda soliqlar yig'iluvchanligi nisbatan barqaror bo'lib, yalpi ichki mahsulotdagi soliq tushumlari ulushi 28–30 foiz atrofida shakllanmoqda. Shu bilan birga, ayrim hududlarda, ayniqsa kichik biznes va yakka tartibdagi tadbirkorlar sektori bo'yicha yig'iluvchanlik pastligicha qolmoqda. Bu esa mavjud baholash tizimi soliqqa oid xatarlarni to'liq inobatga olmasligini ko'rsatadi.

Shuningdek, tadqiqotda soliq organlari faoliyatini tahlil qilishda regressiya tahlili usuli qo'llanildi. Unda soliq tushumlari hajmiga eng katta ta'sir ko'rsatuvchi omillar — yalpi hududiy mahsulot hajmi, rasmiy bandlik darajasi, raqamli soliq xizmatlaridan foydalanish ko'lamini hamda norasmiy sektor ulushi aniqlanib, ularning har biri yig'iluvchanlikka o'rtacha 8–12 foiz ta'sir ko'rsatishi isbotlandi.

4-Jadval.

Muhokama jarayonida xalqaro tajriba ham o'rganildi. Jumladan, OECD mamlakatlarida qo'llanilayotgan “Tax Effort Index” (soliq sa'y-harakat indeksi) modeli o'zbek sharoitiga moslashtirildi. Bunda iqtisodiyotdagi norasmiy sektor ulushi yuqori bo'lgan holatlarda yig'iluvchanlikning real bahosi 15–20 foizgacha past chiqishi mumkinligi aniqlangan.

Yana bir muhim natija shuki, soliq ma'lumotlarini raqamlashtirish darajasi bilan yig'iluvchanlik o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri korrelyatsiya mavjud. Masalan, “Soliq-24” elektron platformasi joriy etilgan hududlarda soliqlar yig'iluvchanligi o'rtacha 7–9 foizga oshgan. Bu esa raqamli transformatsiya soliqlar yig'iluvchanligi bahosini yaxshilovchi asosiy omillardan biri ekanligini ko'rsatadi.

Umuman olganda, olib borilgan tahlillar soliqlar yig'iluvchanligini baholashda faqat statistik ma'lumotlarga tayanish yetarli emasligini, balki soliq to'lovchilarning motivatsiyasi, fiskal intizom, hududiy farqlar, soliq siyosatining soddaligi va prognozlash mexanizmlarini ham inobatga olish zarurligini ko'rsatdi. Shu bois takomillashtirilgan metodologiya mamlakatda soliq siyosatini yanada samarali rejalashtirish, xatarlarni kamaytirish va soliq tushumlarini barqaror oshirish imkonini beradi.

XULOSA.

Soliqlar yig'iluvchanligini baholash metodologiyasini takomillashtirish masalasi mamlakat moliya tizimining barqarorligi, byudjet daromadlarining to'liqligi va iqtisodiy siyosatning samaradorligini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Har qanday davlat moliyaviy mustaqillikka erishish uchun soliqlarni to'plash va ulardan oqilona foydalanish mexanizmlarini mukammallashtirishi zarur. Shu nuqtayi nazardan, soliq yig'iluvchanligini baholash metodologiyasi faqat statistik hisob-kitoblarga emas, balki iqtisodiy tahlil, risk omillari, soliq to'lovchilarning xulq-atvori va institutsional muhitni ham qamrab oluvchi kompleks yondashuvni talab qiladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, hozirgi kunda soliqlar yig'iluvchanligini baholashda faqatgina to'lov intizomi yoki tushum hajmi asosida xulosa chiqarish yetarli emas. Aksincha, soliq bazasining kengayish darajasi, yashirin iqtisodiyot ulushi, soliqqa tortish ma'muriyati sifati, elektron nazorat tizimlarining joriy etilishi va soliq to'lovchilarning huquqiy ong darajasi ham baholashning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lishi lozim. Shu asosda, soliqlar yig'iluvchanligini aniqlashda iqtisodiy modellashtirish, prognozlash va tahliliy indikatorlardan foydalanish taklifi ishlab chiqildi.

Soliq tizimidagi ma'muriy islohotlarning natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali soliqlarni yig'ish jarayonining shaffofligi oshmoqda. Ayniqsa, soliq to'lovchilarning elektron bazalari, onlayn hisob-kitob platformalari va soliq to'lov jarayonlarini avtomatlashtirish tizimlari soliqlar yig'iluvchanligini sezilarli darajada yaxshilaydi. Shu bilan birga, bu tizimlarni samarali ishlatish uchun soliq xodimlarining malakasi, axborot xavfsizligi darajasi va nazorat mexanizmlarining takomillashuvi ham muhim omil bo'lib qolmoqda.

Yana bir muhim jihat shuki, soliqlar yig'iluvchanligini oshirish uchun iqtisodiy rag'batlantirish va ishonch asosidagi yondashuvni kuchaytirish lozim. Soliq to'lovchilarga qulay sharoit yaratish, ularning manfaatlarini himoya qilish, shuningdek, ijtimoiy mas'uliyatni oshirish orqali ixtiyoriy soliq to'lov darajasi oshadi. Shuning uchun baholash metodologiyasi nafaqat davlat nazorat tizimiga, balki jamiyatdagi ishonch darajasiga ham bevosita bog'liqdir.

Taklif etilgan metodologiya soliqlar yig'iluvchanligini ko'rsatkichlar tizimi asosida baholashni nazarda tutadi. Jumladan, soliq bazasining o'sish sur'atlari, to'lov intizomi indeksi, elektron xizmatlardan foydalanish darajasi, yashirin iqtisodiyot ulushi va byudjetga real tushumlar o'rtasidagi tafovutlar asosiy mezon sifatida olinadi. Ushbu indikatorlar yordamida har bir hudud, tarmoq va soliq turi bo'yicha aniq tahliliy natijalar olish, shuningdek, soliqlarni boshqarish strategiyasini optimallashtirish imkoniyati yuzaga keladi.

Umuman olganda, soliqlar yig'iluvchanligini baholash metodologiyasini takomillashtirish davlat moliya siyosatini yanada barqaror, shaffof va adolatli qilishga xizmat qiladi. Takomillashgan yondashuv soliqlarni boshqarish tizimida raqamli tahlil va prognozlash vositalarini keng joriy etishni, soliq to'lovchilar bilan hamkorlikni mustahkamlashni hamda byudjet daromadlarini barqaror oshirishni ta'minlaydi. Shu bois, kelgusida bu yo'nalishda ilmiy-tadqiqotlar, xalqaro tajriba tahlili va amaliyotga

yo'naltirilgan islohotlar orqali baholash metodologiyasining yanada mukammal modelini yaratish dolzarb vazifa bo'lib qoladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- [1] Sh. M. Mirziyoyev, *Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi*, Toshkent: O'zbekiston, 2022.
- [2] O'zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi, Toshkent: Adolat nashriyoti, 2023.
- [3] A. Karimov, "Soliqlar yig'iluvchanligini oshirishda raqamli texnologiyalarning roli," *Moliyaviy tadqiqotlar jurnali*, vol. 4, no. 2, pp. 55–63, 2022.
- [4] N. Rasulova, "Soliq siyosatini takomillashtirishning nazariy asoslari," *Iqtisodiyot va innovatsiyalar*, vol. 7, no. 3, pp. 88–95, 2021.
- [5] B. Ruzmetov, *Soliq tizimining samaradorligini baholash usullari*, Toshkent: Iqtisodiyot nashriyoti, 2020.
- [6] D. Xolmatov, "Yagona soliq siyosati orqali budget barqarorligini ta'minlash," *O'zbekiston moliyasi*, no. 6, pp. 41–47, 2022.
- [7] M. Abdurahmonov, "Soliq ma'murchiligi tizimini takomillashtirishning amaliy yo'nalishlari," *Soliq va bojxona jurnali*, vol. 2, no. 1, pp. 73–80, 2021.
- [8] Z. Qosimova, "Soliq yig'iluvchanligi va fiskal barqarorlik o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik," *Iqtisodiyot fanlari axborotnomasi*, vol. 5, no. 2, pp. 104–110, 2023.
- [9] M. Tursunov, *Davlat moliyasini boshqarish va soliq ma'murchiligi*, Toshkent: Fan va texnologiya, 2022.
- [10] L. Raximova, "Soliqlarni yig'ish jarayonida axborot tizimlarining ahamiyati," *Innovatsion iqtisodiyot*, vol. 3, no. 4, pp. 61–68, 2021.
- [11] F. Jo'rayev, "Soliq to'lov intizomini oshirishning motivatsion omillari," *O'zbekiston iqtisodiyoti*, vol. 6, no. 1, pp. 37–43, 2023.
- [12] R. G'anieva, "Soliq tushumlarini tahlil qilishda iqtisodiy modeldan foydalanish," *Moliyaviy barqarorlik jurnali*, vol. 4, no. 2, pp. 117–122, 2022.
- [13] A. Nazarov, *Soliq yukining o'lchovlari va ularning iqtisodiy tahlili*, Toshkent: Iqtisodiyot universiteti nashriyoti, 2020.
- [14] D. Mamatqulov, "Hududiy soliq tushumlari dinamikasini baholash," *Mintaqaviy iqtisodiyot va statistika*, vol. 9, no. 1, pp. 75–82, 2023.
- [15] O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi, *Soliq siyosatini rivojlantirish konsepsiyasi 2023–2026 yillar uchun*, Toshkent, 2023.